

Bálint Péter

Egy fiú, aki az édesanyját siratja

Vannak sebek, melyek sohasem hegednek be*
„Valamennyi könyvem a halál elleni küzdelmet szolgálta”¹
(Albert Cohen)

I

„Egy fiú, aki az édesanyját siratja, nem siratja-e mindenekelőtt saját gyermekkorát?” – teszi föl az egész coheni életmű egyik, ha nem a legfontosabb szegletkövét érintő kérdést Jacques Chancel, egy genfi beszélgetés alkalmával Albert Cohennek,² visszaulva arra a meghitt vallomásra, amelyet – *Az anyám könyvében* tett egy helyütt: „Miközben el-siratja az édesanyját, saját gyermekkorát siratja el. Az ember gyermekkorát akarja birtokolni és vissza-kapni, s ha az életkor előrehaladtával még jobban szereti az édesanyját, ez azzal magyarázható, hogy édesanyja a gyermekora. Valaha gyermek voltam, többé már nem vagyok az, s előlött nem tudok napirendre térni.”³ (33. o.)

A biblikus bölcserek korát megélt író egyetlen pillanatig sem habozik megerősíteni faggatóját és hallgatóját a kérdés helytállóságában és igazságában. Félreértés ne essék, Cohen nem azt a gyermekkorát siratja, melyet az „elveszett paradicsomnak” szeretnek vallani és hinni oly sokan az írói mesterséget gyakorlók közül, mert eljutva egy bizonyos életkorhoz és a művészi siker egy bizonyos magaslátára, mintegy önmaguk nagyszerűségétől és keserves kínlásától megindultan tekintenek vissza a hátuk mögött hagyott évtizedekre, és árgus szemmel keresik azt a kamaszt, akiben magukra akarnak ismerni. Albert Cohen (aki egyébként nem is akármilyen karriert futott be különböző nemzetközi szervezetek tisztségviselőjeként, előkelő és magas rangú államfők, politikusok és híres pályatársak barátságát tudhatta magáénak, amire valóban büszke lehetett édesanyja) sem mentes e visszatekintési vágytól, az emlékezésnek és írásnak szenteli öregsége hétköznapijait, s rációfólva az igazta-

lan kritikákra – talán nem publikál többé, öregszik, beteges is –, egyre-másra jelenti meg kötetait, többek között méltán világhírű vallomását: *Az anyám könyvét*.

Noha az első olvasatban hajlamosak vagyunk e nehezen meghatározható műfajú kötetnek (vallomás? gyászének? lírai emlékezés? levélregény? vagy mindez együtt és egyszerre?) tragikus felhangot adni, tévedésünkből maga Cohen józanít ki bennünket mindvégig ironikus és távolságtartó hangvételével. „Anyasiratása” ugyanis egyfajta jóvátétel: az elvesztegetett évekért, az elmulasztott vallomásokért, az elkövetett bűnökért, amelyek mind egyetlen érzést erősítenek föl benne: amíg élt az édesanyja, olykor komisz volt vele, máskor meg balgán nem vett tudomást magányosságáról, vagyis hát mégsem tudta úgy szeretni, ahogy kellett volna. „Anyasiratása” egyfajta kései számvetés: a valóságos és emlékezetben rögzült anyakép számos eltéréssel; egyébként Cohen egyik legfőbb írói erénye, hogy az anyamítosz teremtése közben sem enged a csábításnak, a patetikus, érzelgős, szívfacsaró ideafestésnek, ahogy tennék helyében oly sokan, nem igyekszik elkendőzni az álmaiban megjelenő anyaalak komikus vonásait: az esetlenségét és balogságát, ami olykor nevetségessé teszi az imádot Mamát. „Anyasiratása” nem csekély mértékben leszámolás is, részben azzal az illúzióval, hogy az anya iránt érzett szeretete most is olyan, mint volt egykoron, mivel belátja, a szeretett lény halálával megszűnt a közvetlenül átélhető, megújítható és erősíthető szeretet, s egyedül az emlékekbe kapaszkodás lehetősége kínálkozik; részben leszámolás a felnőttkorban kezdődő színleléssel.

A vallomását író Albert Cohen nem tudja és nem is akarja megszépíteni a marseille-i elszigeteltség-

* Ez a tanulmány az OTKA T030244 támogatásával készült.

ben és kiátkozottságban töltött éveket, melyek alatt legfeljebb csak lopott, mások által megvetett, szájalomra és megmosolygásra méltó örömei voltak, olyanok, amelyeket nem egy íróember még önéletrajzi írásaiban is inkább elleplez, semmint kertelés nélkül megvall embertársai előtt, akik meghökkenve, esetenként undorodva fogadják az efféle önsirató, vádló múltidézéseket. „Ennél a zöld asztalnál ülve a többi vendéget szemléltük, igyekeztünk kihallgatni, mit beszélnek; nem közönséges kíváncsiskodásból tettük, hanem emberi társaságra vágytunk, na és persze arra, hogy egy kicsit, ha bizonyos távolságból is, a barátaink lehessünk. Annyira szerettünk volna a barátaink lenni. Amennyire csak tudtuk, kárpótoltuk magunkat beszélgetésüket hallgatva. Csúnya dolog? Nem hiszem. Ami valóban csúfság, hogy ezen a földön nem elegendő gyengédnek és naivnak lenni ahhoz, hogy tárt karokkal fogadják az embert.” (48. o.)

Albert Cohen visszaemlékezéseit olvasva úgy tűnik, az írónak nincs is olyan élménye, a fájdalomtól elementáris erejű és feledhetetlen gyermekkori élménye, amelyet önáltatás és nyilvánvaló hazugság, az ismeretlen, ám „széphistóriákkal” elkényeztetett olvasók, vagy a zsidóban minduntalan elviselhetetlen másságot találók elvárásának tett engedmény nélkül meg lehetne szépíteni. Egyébként is, megszépíteni azt, ami valaha keservesen fájdalmas, szívet gyötrő volt, s egy életre a másodrangú állampolgár tudatát mélyítette el az emberben, nem jelent mást, mint átírni és meghamisítani a személyes élettörténetet; becsapni önmagunkat Isten és a szeretteink előtt; hagyni rászedni magunkat a fájdalmat okozók, a gyűlölködők és kirekesztők által. Albert Cohen *Az anyám*

könyvében (de még inkább a *Carnets*-ban vagy az *O, vous, frères humains*-ben) nem ígér könnyen feledhető olvasmányt, kellemesen szórakoztató kamasztörténeteket, Mediterráneumról szóló festői leírásokat; épp ellenkezőleg, élénk vetíti azt az abszurd léthelyzetet: „Minden ember magányos, mindenki fűtyül mindenkire...” (9. o.) –, a sivatagi magányra és társaság híján szüntelen önmegszólításra ítéltséget, amelyet csak egy Saint-Exupéry-féle képzel kisherceg (Cohen esetében a tükörben megpillantott hasonmás-Albert) képes enyhíteni jelenlétével és a neki tulajdonított válaszokkal. Cohen és hasonmása nem szépít, és nem hazudik, mert egyetlen pillanatra sem óhajt felmentést adni az olvasónak, aki közvetlenül vagy áttételesen maga is felelős valamennyi múltbéli és jelenkori Albert Cohen ki- és elátkozottságáért, az „idegeneket” sújtó elszigeteltségért, amellyel naponta meg kellett küzdeniük, s amelyet a „szövetségi szövegek önzsongításig való ismétlése és az Ábrahám, Jákob és Izsák Istene által kinyilatkoztatott ígéretek, illetve az édesanyától régen hallott bölcsődalok, tündérmesék révén

sikerült elviselhetővé tennie. Cohen nem komédiázik, noha önhibáján kívül gyakorta kényszerült színlelésre; nem tesz engedményeket, mert ama tükörbéli Albert mása csöndesen, elszántan, megalkuvást nem tűrően lesi őt, mivel semmi sem érdekli jobban, mint azt a bizonyos öregkort megélt Albert Cohen, aki az elárvult és anyja nélkül végtelenül magányos Albert Cohenról szándékozik beszélni: *töredékekben*, vagyis éppen olyan formában, ahogy felszakadnak az emlékek. Például a tízéves fiúcskáé, akinek legmélyebb és egyben legfájóbb emléke az általa csodált francia nyelvet beszélők közösségéből való érthetetlen és azonnali kitaszítása volt „biboldó” származása miatt, s e jogfosztottságát azon elhatározása követte, hogy soha többé nem mozdul ki

szobájából, „az ő kis Franciaországból”. Az önkéntes szobafogságot választó fiúcska számára ettől fogva a létezés: szüntelen álomba menekülés, az általa teremtett álomvilág pedig a létezés egy sajátosan leképzett birodalma (amely éppolyan valóságos, akárcsak kisgyermek számára a veszélytudatot oldó, a menedéket és igazságot nyújtó mese), amelybe az ő királyi engedélye nélkül nem törhetnek be, még erőszakosan sem a haramiák és „álombakók”. „Egy kicsit ütődött voltam. Meg voltam győződve róla, hogy mindaz, amit látok, igazából és valóságosan is megtalálható, a maga teljes valóságában, lekicsinyítve, a fejemben. Ha a tengerparton időztem, egészen bizonyos voltam abban, hogy az a Földközi-tenger, amelyet magam előtt látok, a fejemben is ott van, de nem ám a képe, hanem maga a kicsiny és sós Földközi-tenger, ott a fejemben, kicsinyített másában, de valóságosan, valamennyi csak éppen egészen kicsi halával együtt – valamennyi hullámával és egy piciny ragyogó nappal, igazi tenger, valamennyi kősziklájával és hajójával egyetemben...” (39. o.)

Az elsiratásra váró gyerekkor nem éppen idilli emlékeket vet a felszínre; ellenkezőleg, a korfui hitközséget irányító, bölcs, mindent méltósággal telített, sőt egyenesen előkelővé avató nagypapa elvesztését;⁴ a szülőföldről távozás után a marseillei gyökéreresztes és napi gondokkal küzdés szegényét;⁵ a tükör előtt önmagával dialogizáló Albert magányosságát; a velencei akcentussal beszélő mama társtalanságát; a péntek esti szegényes, ám elszigeteltségükbe vidámságot hozó anyai meglepetéseket idézi föl a gyermek Cohen számára. Talán nincs is mit csodálkozni azon, hogy a katolikus nővérek iskolájába járó kisfiú alig várja az időt, amikor a kamaszkor küszöbén átlépve elmenekülhet, az otthonra találás és révbe érkezés vágyával, Genfbe, ahol a testvérként szeretett Marcel Pagnol kálvinistái, az önálló zsidó állam megteremtéséért küzdő cionisták, baloldali forradalmárok és monden szerelmet kereső arisztokrata feleségek⁶ között igyekezett magányosságát feledni és feledtetni. De akármilyen messzire menekülünk is kiátkozottságunk helyszínéről, önmagunktól és múltunktól, vajon el tudjuk-e feledni azt a lényt, akit a felnőttkor kapuján átlépve otthagytunk a falon függő „képmásunkkal” diskurálni; akit már életében arra kényszerítettek, hogy mindig csak külső szemlélként, bátortalan tanácsadóként vegyen részt a dolgokban, s aki szökésünk után a mi életünknek is

csak szemtanúja, nyomon követője, halk szavú bírója lehet?

„Tizennyolc éves koromban elhagytam Marseillet, és Genfbe mentem, ahol beiratkoztam az egyetemre, s ahol a nimfák is kegyesek voltak hozzám. Anyám magánya ekkor vált teljessé. Gyökértelessé lett Marseille-ben. Sok távoli rokona élt ott, de azok túlságosan is gazdagok voltak, s csupán azért fogadták, hogy fényűzésükkel traktálják, magas körökhöz fűződő kapcsolataikról beszéljenek neki, és jóindulatúan faggassák férje szerény üzletéről. Néhány látogatás után elmaradt tőlük. Első szívrohama után, mivel nem tudott többé apám munkájában segíteni, többnyire egyedül maradt lakásában. Nem járt össze senkivel, ehhez nem volt elég talpraesett. Egyébként a kereskedőfeleségeket nem kedvelte, bizonyára ő sem tetszett nekik. Nem tudott együtt nevetni velük, sem érdeklődést mutatni az iránt, ami őket érdekelt, s úgy beszélni, ahogy ők. Nem látogatván senkit, a saját lakását látogatta. Délutánonként, miután befejezte háziasszonyi teendőit, saját magához ment vizitbe. Szépen felöltözve sétált kedves lakásában, szemügyre vett minden egyes szobát, megpaskolt egy-egy takarót, megigazította a vánkost, kedvtelve nézegette az új falikárpitot, mustrálta az ebédlőt, vajon szép rendben van-e minden; élvezte ezt a rendet, a parkettapaszta illatát, és az új plüssdívány iszonyatos minőségét. Leült a díványra, s fogadta önmagát otthonában. A kávéfőző, melyet akkoriban vásárolt, új ismeretség volt. Rámosolygott, eltartotta magától, hogy jobban lássa magamagát. Máskor meg figyelmesen nézegette szép retiküljét, neki vettem ajándékba, ő meg selyempapírba csomagolva őrizte, nem használta soha, ugyanis kár lett volna tönkretenni.

A lakása volt az élete, no meg az, hogy a fiának írjon, s várja a leveleit, készüljön az utazásokra a fiához, várja férjét a csendes lakásában, s üdvözlje, amikor megérkezik, büszkeség töltse el dicséreteitől. Azután ott voltak még a cukrászdák is, ahol bele-behallgatott a finom úriasszonyok társalgásába, megevett egy süteményt, az elszigeteltek vigaszaként. A dolgokban úgy vett részt, ahogy tudott, alázatosan beérte ezzel a sanyarú mulatsággal, mindig csak nézőként, sohasem szereplőként. Az életéhez hozzátartozott még az is, hogy eljárjon a moziba, egyedül. A vetítővászon megjelenő szereplők befogadták társaságukba. Sírva fakadt a szépséges keresztény hölgyek viszontagsá-

gai láttán. Egész életében magányos volt, félénk gyermek, aki a nagy buksi fejét mohón tapasztotta oda a társas élet cukrászdájának az üvegéhez. Nem is tudom, miért mesélem el anyám szomorú életét. Talán hogy bosszút álljak érte.

Az ebédlőasztalnál, minden áldott nap megterített távol lévő fiának. Sőt születésem évfordulójának napján tálalt is a távollévőnek. A legfinomabb falatokat tette a távol lévő tányérjára, előtte a fényképem és virágok. Desszertként, születésem évfordulóján, a távol lévő tányérjára tette az első szelet mandulatortát, mindig ugyanazt a fajtát, mert ezt szerettem gyerekkoromban. Majd reszkető kézzel számoszi bort töltött, mindig ugyanazt a fajtát, a távol lévő poharába. Szótlatlan evett a férje oldalán, és nézte a fényképemet.” (57–60. o.)

Az *anyám* könyvében elénk tárt vallomások tanúsága szerint Cohen kénytelen elismerni, hogy egy időre, a szökéssel együtt járó önáltatás, a nimfák igézetében támadt eszméletvesztés, a hivatalbeli elfoglaltság és mondén társaságbeli szórakozás, az egzisztenciális biztonság megteremtése: az „idegenek” közti felemelkedés éveit alatt igenis meg lehet feledkezni a „szomorú életet” élő édesanyjáról. A nimfák élesztette gyönyörtől megragadva, az Yvonne-féle „pogány” szerelemtől megmámorosodva (e viszonyban a testi vágyak felett a lélek szeretetszomjúsága teremti meg a harmóniát, épp ezért majdnem egyenrangúvá válik a fiú, testvéri és anyai szeretettel), képes volt feledni az „összehasonlíthatókkal” a „páratlant”, az „egyedülállót” (ahogy édesanyját nevezi egy helyütt), amiért nagy árat kellett fizetnie. Mintha átok ülne rajta, sorra veszíti el szeretteit (közülük is a legfájdobb: az el- és magára hagyott édesanyja halála), miközben a világnak és a francia nyelvet beszélők közül őt kiátkozóknak bebizonyíthatja kiválóságát. Úgy véli, egyes-egyedül az ő alázatos, szelíd édesanyja szeretete és nélkülözést feledtetni szándékozó meglepetései: az ünnep varázsát megteremtő mandulatorta, az ősök mámoros jókedvét és bölcsességét idéző számoszi bor, a filléres díszekkel ékesített lakás, illetve biblikus példázatai és a gyöngéden énekelt altatódalai loptak némi fényt és költészetet, derűt és vigaszt az „elátkozott” gyermeki létezésbe. A genfi könyvtárszoba négy fala közt ülve, úgy véli, ha a mama tovább él, egészen másként alakul a sorsa: „Egyedül veled tudtam volna a világtól távol élni. Ő sohasem mondott volna rólam ítéletet vagy bírálatot. Ellentétben másokkal, sohasem gon-

dolta volna: nem publikál könyvet, vagy: öregszik.” (105. o.)

Ezért siratja Cohen azt a gyermekkort („Ó, mama, elvesztett ifjúságom”, 97. o.), amelyben annyi keserűség, csalódás, megaláztatás ellenére is valóban az egyetlen biztos pont volt édesanyja, akinek jelenléte, társasága, bizalma magától értetődőnek és természetesen számított. „Egy másik lelkiismeret-furdalásom abból fakad, hogy teljesen természetesnek vettem: édesanyám él. Nem tudtam még felmérni, mennyire becses és mulékony jövőse-menése lakásomban. Nem voltam képes eléggé megbecsülni azt, hogy életben van. Nem óhajtottam eléggé Genfbe jövetelét. Lehetséges volna ez? Volt tehát egy csodálatos idő, amikor elegendő volt egy tízszavas sürgőnyt küldenem neki, s ő két nap múlva kiszállt az állomás peronjára [...]. Mindössze tíz szót kellett írnom, és ő máris varázsütésre ott termett. Ura voltam ennek a varázslatnak, ám nem-igen éltem vele, hülye módon a nimfákkal voltam elfoglalva. Nem akartál tíz szót írni, írj-le hát most negyvenezret.

Örület, most állandóan erre a táviratra gondolok. Tíz szót írok a postán, és íme, ott áll a kocsi ajtajában, felém bökö a mutatóujjával. S lám, már káoszódik is le a vonatról, szörnyen fél, hogy elesik, ugyanis ő és a torna két különböző dolog. És már jön felém, méltósággteljesen és szégyenkezve: haja bodorított, orra a kellenél nagyobb, kalapja túl kicsi, s a bokája kissé dagadt a félretaposott sarkú cipőben. Egy kicsit nevetséges, ahogy így keserve jön felém, egyik karjával egyensúlyozva, de így is bámulom őt...” (78–79. o.)

Ami egykoron természetes volt, az már csak az emlékek visszaperlésével idézhető fel újra. Hogy ez csak írói fogás? Az, a szóval teremtés, az életre való jűdás valamennyi örömeivel és borzalmával együtt. A halálról és a haszontalan, mulékony létről írni örömet jelent Cohen számára, afeletti örömet, miként írja, hogy nem múlt el haszontalanul élete, mert bizonyosságot tehetett az értékínséges világban az anyai szeretetről, amelyet sajnos csak addig élvezhetett, amíg együtt voltak. Örömet jelent írni, még ha fájdalmas is az édesanyjáról múlt időben, az utólagos fel- és ráeszmélés után, a szeretett személyt gyászolva beszélni, s az emlékéket feltámasztani, hogy eljusson önmaga megértéséhez.⁷ „Lesüllyesztették egy gödörbe, s ő, aki pedig oly élénken beszélt, s kicsiny keze mindig szorgoskodott, nem tiltakozott. És most, csöndes a földhalom alatt, sárból épí-

tett börtönébe zárva azzal a tilalommal, hogy soha nem jöhet ki onnan, fogoly és néma föld alatti magányában...” (31. o.)

Szeretné feltámasztani édesanyját, „aki nem beszél többé, pedig oly kedvesen beszélt mindig is” (30. o.), kinek hallgatása nyomasztó teher, s felerősíti benne azt a vágyat, hogy miként egész gyermekkorában tette, idős fejjel újból a tükör elé álljon hasonmását faggatni, mert kényszeresen el akarja beszélni gyászát, amely édesanyjához, első feleségéhez Élisabeth-hez és a fiatalon elhunyt Yvonnehoz⁸ fűződő szeretetének emlékezete, s olyan mélyről jövő vallomás, akár a megrendültség órájában elmondott ima. Gyász és ima egy töről fakad; egyszerre van benne jelen a megszólító és a megidézett, akik között egy harmadik személy, a fohász közben többször is megszólított Isten biztosítja a mindig újrakezeshető, a végtelenben folyamatosnak tűnő párbeszédet, amely a felindulás és megnyugvás, az eltávolodás és egybeejtődés, az arceltemetés és arcadás, a múltból táplálkozás és jelenben megállás kettősségét igyekszik feloldani. Feltámasztani az emlékeket (olykor magam ellenében is, ám mindig önmagam megértését tűzve ki célul), egy képzeletbeli bíróság előtt, ahol magam vagyok a vádlott és a taláros bíró, de még a rebbenékeny tanú is, bátorságot igénylő aktus; ugyanis a per nem zárulhat le megnyugtató módon mindaddig, amíg egyetlen perdöntő, bűnösségemet vagy részbeni ártatlanságomat feltáró bizonyíték is elhallgattatik vagy nincs kimondva egyértelműen. Nem zárulhat le a per, mert e zárt tárgyaláson magam ítélekem önmagam felett, s bármennyire szeretnék is felmentést adni, vagy enyhe büntetést kimérni bűnös fejemre, nekem kell elfogadnom majd a végítéletet is, amelyben az égi bíró mondja ki az utolsó szót felettem, az ítélőszéke előtt álló felett. Vajon nem a végső ítélettől való félelem sarkallja-e bírónom magamat arra, hogy éber legyen a tanúvallomást tevő éneket hallgatva, s persze arra is, hogy türelmesen fogadja korábbi állításaim visszavonását és a megtörténtek másként való elmondását. Vajon nem az aggasztja-e a vallomástevőt saját halálára készülődése közben, hogy nincs módja komédiázni, mert ha a bíró megtéveszti is önmagát, ha hamisan esküszik és vádol is, tudja, az ítélőszékben ülő még kíméletlenebb kérdéseket tesz föl neki: az átvilágítottak. Feltámasztani az emlékeket eszerint aligha jelent mást, mint átvilágíthatóvá tenni magamat önmagam és a világ előtt, megszólíthatóvá

és elevenné avatni a bennem emlékként létező hallgatagokat: önmagam számára.

„Egyszer voltam vele komisz, pedig hát nem érdemelte. A fiúk kíméletlensége. A kíméletlen és képtelen jelenet, amit rendeztem. [...] és miért? Azért, mert nyugtalanzkodott amiatt, hogy nem látott hazajönni, s mivel sohasem tudott elaludni addig, amíg fiacskája haza nem tért, telefonált, igen, hajnali négy órakor az én nagyvilági vendéglátóimnak, akik a bokájáig sem értek föl. Azért telefonált, hogy megnyugtassa magát, hogy bizonyos legyen afelől, semmi bajom nem esett. Hazaérkezésemkor rendeztem neki azt a szörnyűséges jelenetet. [...] Még most is látom az én szent és alázatos anyámat, ahogy megrendítő alázattal és büntudatosan viseli az ostoba leckéztetést a vétségéért, melyet hite sze-

1re année n° 1

15 janvier 1925

LA REVUE JUIVE

Directeur: Albert COMEN

ALBERT COMEN	DÉCLARATION
ALBERT EINSTEIN	MESSAGE
PIERRE HAMP	IN MEMORIAM
MAX JACOB	LES YEUX AU VENTRE
ANDRÉ SPIRE	HENRI FRANCK (I.)
PIERRE BENOIT	LE Puits de JACOB (Fragments)

Commentaires

JACQUES DE LACRETELLE	SILBERMANN
PIERRE BENOIT	LE Puits de JACOB
RAYMOND GEIGER	HISTOIRES JUIVES

Chroniques

I. ISRAËL ET LES NATIONS: LES JUIFS ET LA S. D. N.

Entrevues

I. AVEC V. BLASCO IBAÑEZ

Notes. — Emmanuel Arlé: *Idéologues*, par Jaime de Besou. — Georges Cattaul: *Note conjointe sur M. Descartes*, par Charles Fégy. — Pierre Hamp: *Sur sa œuvre*, par Jean-Richard Bloch. — Jehu de Mendace: *Vous Gentiles*, par Maurice Sannet. — Descartes, Spinoza and Matmonides, par Léon Roth.

Documents. — I. Informations. — II. Le mouvement sioniste. — III. Les Héros. — IV. Les revues. — V. La presse.

Librairie Gallimard

EDITIONS DE LA NOUVELLE REVUE FRANÇAISE

3, rue de Grenelle, Paris (VIe)

Le Numéro: France: 5 fr. — Étranger: 5 fr. 75

rint elkövetett. Meg volt győződve a bűnösségéről, pedig semmi rosszat nem tett. Zokogott, az én drága kis gyermekem. Ó, az a sírás, amit sosem tudok már meg nem törtéنتté tenni. Ó, azok a kétségbeesett kis kezek, ahogy kék foltok ütöttek ki rajtuk. Amint látod, drágám, igyekszem jóvátenni a vétkeimet e vallomással. Mennyi szenvedést tudunk okozni azoknak, akik szeretnek bennünket, s a gonoszságnak miféle szörnyűséges hatalmával rendelkezünk fölöttük! S mennyi hasznot húzunk ebből a hatalomból. Mire föl a méltatlan harag? Talán mert idegenszerű kiejtése és francia nyelvi hibái, miközben ezekkel a művelt kreténekkal beszélt telefonon, zavartak engem. Soha többé nem hallhatom őket, a francia nyelvi hibáit és idegenszerű kiejtését.” (73–74. o.)

2

A hatvanadik életévét betöltő Cohen elméjébe fájdalmasan hasít bele a megélt kor, az írás nélkül elvesztegetett esztendőök és az elszenvedett tragédiák tudata; éppen ezért 1952-től (amikor is „aranytollát” újra a szakadatlan írás szolgálatába állítja) egészen a haláláig zárkózott életet él genfi lakásában, rendre visszautasítja a növekvő hírnévvel együtt járó interjúadásra, fellépésekre szóló felkéréseket, s utolsó tíz esztendejében, a kórházban töltött időt leszámítva, szinte el sem hagyja lakását. Bezárkózott dolgozószobájába, mivel szüksége volt a Proust-féle magányra, elszigeteltségre, úgy érezte ugyanis, hogy szorítja, fojtogatja az idő, s ami még hátravan életéből, monomániás íráskényszerének kielégítésére kell szánia.⁹ A számvetést *Az anyám könyvével* kezdi; e mű mementó a Pétain-féle kollaboráns kormány működése alatt deportált és kiirtott családjának, mindenekelőtt is az örök álmát alvó édesanyának: „Miközben alszom, sírok zenéje szól, megint látom őt, szép, mint volt fiatalkorában, halálosan szép és kimerült, s oly nyugodt és néma. Éppen elhagyni készült szobámat, s én oly hisztérikus hangon hívtam őt vissza, hogy még álmomban is elszégyelltem magam. Azt mondta nekem, sürgős elintéznivalói vannak, zsidó csillagot kell fölvarrnia a plüssmacira, melyet nem sokkal Marseille-be érkezésünk után vett az ő kisfiának. De azért hajlandó volt maradni még egy kicsit, a Gestapo parancsa ellenére.” (113. o.)

„Egy másik álomban, egy nem valóságos, amolyan filmutcában találkozom veled, valahol a meg-

szállt Franciaországban. De ő nem lát engem, én szívbe markoló szánalommal szemlélem őt, a szinte koldusasszonyok módjára előregörnyedő kis öregasszonyt, amint a piac kerítésén túl a káposztatorzsát szedi össze, és teszi egy bőröndbe, melyen sárga csillag virít [...]. Megcsókolom őt a síkosnyirkos utcán, elhalad mellettünk egy fiáker, benne ül valaki, akiben felismerem Pétaint. Édesanyám hirtelen kinyitja a madzaggal átkötött bőröndöt, elővesz belőle egy plüssmacit és egy darab mandulatortát, melyet nekem tartogatott, s a franciaországi éhínség ellenére sem nyúlt hozzá.” (114. o.)

E mű mementó és egyetemes érvényű intés is a még élő édesanyák bűnös és szülőanyjuk halandóságáról rendre megfélemlítő fiaihoz, nehogy nekik is azt kelljen beleordítaniuk, belevakkantaniuk a világba, aminek még a kimondása is oly nagy fájdalmat okoz: „De semmi sem adja vissza az édesanyámat, nem adja vissza azt, aki a Mama nevében válasszolt, aki mindig is felelt, és oly gyorsan sietett elő hívásomra az én kedves Mamám nevében. Édesanyám halott, halott, halott, az én halott édesanyám halott, halott.” (163. o.)

„Nincs többé édesanyám, aki mellettem maradna, míg elalszom. Esténként olykor, lefekvéshez készülődvé, egy széket teszek az ágyam mellé, hogy társaságban érezzem magam.” (95. o.)

„Magányomban magamnak éneklek a kedves bölcsődalt, de oly gyöngéden, ahogyan édesanyám énekelte nekem, anyám, akire a halál rátette jégheg kezét, s azt mondom magamnak, torkomban száraz zokogással, mely nem akar fölszakadni, hogy piciny keze már nem meleg többé, s hogy soha többé nem érzem gyöngéd kezét a homlokomon. Soha többé nem ismerem rá arra a gyöngéd érintésre, ahogyan homlokomra teszi a kezét. Soha nem látom viszont őt, soha többé nem tudom elfeledni közönyömet és haragvásomat.” (73. o.)

Emlékek és álmok egymásba kapaszkodnak, akár hengermalomban a fogaskerekek, s úgy lendülnek mozgásba, hogy az imitt-amott hiányzó fogakat az önhergelő emlékezés pótolja, és illeszti azonnal a helyükre őket, elősegítve az emlékezet olajozott mozgását. A tudat tárnáiban egyre mélyebbre fúrván veszi számba Cohen azokat a valóságos emlékeket, amelyek a fiktívvel és költőivel (mesével és metaforikussal, példázattal és allegorikussal) átszöve jelenítik meg az anyai szeretetet és hiányát,¹⁰ amely éles kontúrú emlékképeken keresztül vetíti lelki szemei elé törékeny, vézna, gyarló édesanyját,

aki halálával egy időben elrabolta fia gyermekkorát és biztonságát. „Gyermeked veled egy időben halt meg. Haláloddal egyszeriben kiléptem a gyermekkorból, s megérkeztem az öregséghez. – Melletted nem kellett a felnőttet alakítanom. Ezentúl ez vár rám, az örökös színlelés, hogy komoly és felelős úriember vagyok.” (54. o.)

Az *anyám könyvének* lapjain az író Mnemoszünét hívja segítségül, hogy a tudata mélyén elevenen élő mamát a maga valóságában és sokszoros áttűnésében, alakváltozatában tárhassa elének; ezért van az, hogy: „olyannak látja őt, amilyen maga is: az idő már rajtahagyta a nyomát. S titokban azt kérdezi édesanyjától, hogyan lehet szépen megöregedni.”¹¹ „Nekem az anyám a fontos, főleg a Mama, az ő öregségében, hófehér haja és a lelkes trécselése, melynek minden szavát tudtam kívülről. Igen, engem a megöregedett anyám érdekel, s a fogsor, melyet utolsó éveiben a csap alatt mosott meg. Milyen aranyos volt a fogsor nélkül, milyen kiszolgáltatott, milyen jóságosan ártalmatlan, mint valami csupaány csecsemő. [...] Egyedül vele nem voltam soha magányos. És most magányos vagyok valamennyi ember között.” (104–105. o.)

Albert Cohen az emlékezés révén igyekszik feltárni mind a holtából megidézethez, mind pedig saját emlékezetéhez fűződő viszonyát. Ez készíti arra, hogy egymást követően több ülésben is megszólítsa a jelen nem lévőt, a fikció terében megszemélyesítse őt, vagyis testtel, hanggal, arccal és jellemvonásokkal ruházza fel,¹² aki képes válaszolni az őt faggatónak, illetve módjában áll befolyásolni az emlékek felidézését, s nem utolsósorban a közöttük való eligazodást, épp azért, hogy az emlékek szerelőszőnyegét létesítenek nemcsak a múlt és jelen, de a létező és nem létező világa között is, és biztosítják az oda- és visszafelé közlekedés lehetőségét. Az emlékezés során koncentrikus körökben felbukkanó, ismétlődő és egyre inkább elmélyülő, árnyalódó, egymással szövevényes összefüggést sejtető élményeket a maguk töredékességében rögzíti az író, rávilágítva egyfelől a tudatműködés időben és térben önnön végtelenségének határát kereső természetére, másfelől a körkörös és örvénymozgásban kiáradó szeretet megjelenésére. Az ismétlés kettős irányú mozgást biztosít az emlékező számára; egyfelől egy vertikálisat, alászállást a tudat mélyére, lépcsőfokról lépcsőfokra, egészen az emlékezet ősforrásáig: Mózes népének biblikus-erkölcsi tradíciójához, illetve az ősi Törvényt meg

mon amour aimé je rode à travers
ma chambre dans une oisiveté vide
et je n'ai rien à faire ni à penser à
toutes ces choses dont tu m'as parlé.
Je n'oserai pas te donner cette lettre ce
soir. Même si tu promets promets je sais
que tu le liras tout de suite et je perdrai
le fil! Alors je mettrai ma lettre dans
la boîte en partant et c'est demain
matin que tu le liras. Ce soir j'aurai
le secret pour toi, si il y a une lettre
dépê toute faite que tu ne sais pas
jusqu'à demain.

Tu ne peux pas savoir la joie que
tu m'as donnée l'autre jour en me
parlant de la grande belle chose que
je n'ai pas écrite
Autrefois quand tu y faisais allusion
j'avais peur, je pensais que c'était
si bien entre nous, qu'il ne fallait rien

Yvonne Imer levélrészlete Albert Cohenhez

nem tartók kiközösítővé és kiközösítetté válásához: „Tudom, hogy ez a hintó, az erkölcsi Törvény fogata, örökkévaló és szép. A Mamám meg én most e hintóban utazunk, és nagy komolyan köszöntjük köröttünk a tömeget, amely csúfolódik és gúnyolódik, mert a hintó nem hatvantonnás tank, tojással dobál bennünket ez a tömeg, mialatt – a Mamám a Tízparancsolat szent tekerceit mutatja nekik. Akkor azután édesanyám meg én sírva fakadunk. Jeruzsálem, mondja hirtelen nekem, és a beteg vén ló ünnepélyesen rábólint, majd felénk fordítja a fejét, nagyon jóságos a szeme, én pedig megismétlem: Jeruzsálem, s azt is tudom, hogy a szó az én Mamámat is jelenti, és akkor felébredek, és megrémülök a magányomtól.” (116. o.)

Másfelől egy horizontális irányú mozgást is kínál, mivel az életre galvanizált képet újabb élményekkel, érzelmekkel és költői látomásokkal tölti meg az egymást követő töredékeken keresztül. Ekként a másik személyiségének, arcképének, hangjának a kidolgozása, a lejegyzett töredékek egymáshoz illesztésének kényszere: az írói hivatás, az írásra való hajlandóság hajtómotorjává válik (akárcsak Rous-

seau *Réveries*-jének esetében¹⁵), s létrehozza az emlékezés ezeregyéjszakai mesefolytonosságát.

„»Mondd csak, fiacskám, azok a tanítómesék, amelyeket írsz (így nevezte a regényemet, amely éppen akkoriban jelent meg) hogyan születnek meg a fejedben. Az újságban elmesélnek egy balesetet, nem nagy ügy, olyasvalami csupán, ami valószínűleg is megtörtént, csak a megfelelő szavakat kell megtalálni. De az oldalak százaira rúgó ötletek, melyeket leírsz, az agyadban születnek meg. Mily csodája a világnak... Könyvet írni nehéz dolog, ezzel szemben az orvosok, piha. Csak azt ismételtetik, amit könyveikből megtanultak; s hogy megjártsszák a fontos embert, mindnek fogadószobája van, benne egy haldokló anyaoroszlán bronzszobrával. Oldalak százai, ismételte ábrándozva. »És én, együgyű, még egy részvétüzenetet sem vagyok képes megírni. Egyszer papírra vetettem: részvétem küldöm Önnek..., és semmi mást nem tudtam mondani. Írnod kell nekem egy részvétnyilvánító levélformulát, de ne használj benne túl mélyenszántó szavakat, mert rájönnek, hogy nem én írtam.« ...S hirtelen megkönnyebbülten sóhajtott fel. »Olyan kellemes veled sétálni. Te, te meghallgatsz engem. Veled el lehet beszélgetni.« (70–71. o.)

3

Alapvető követelmény egy confessionális mű esetében, hogy az író megtalálja azt a hangot, amelyen előadja emlékeit. De vajon megalkothatunk-e egy hanghoz tartozó arcképet anélkül, hogy ne rajzolóan meg magát a portrét, amelyről beszélünk, és ne kölcsönöznénk személyiségének mitikus vonásokat? – tehetjük föl a kérdést Pierre Brunellel együtt.¹⁴ Az *anyám könyve* megírásakor Albert Cohennek el kellett döntenie, kinek a portréját akarja felvázolni: az emlékezetéből felidézett édesanyját-e, avagy a saját magát, hiszen a felvázolandó arckép, amelyet a hangnak óhajtott kölcsönözni, választásra kényszerítette. Ám az írói szándék figyelmen kívül hagyta a vagy-vagy lehetőséget; az író tükröt helyezett maga elé, amelyben egyszer a magányos gyermek Albert-t, másszor az elszigetelt édesanyját, pontosabban a tükörben lejátszódo áttűnés természete szerint: *édesanya-önmagát* látta viszont. („Nézem magam a tükörben, de az édesanyámat látom benne.” 130. o.) E szakadatlan áttűnés és egymással lényegülés miatt érezzük úgy, hogy bajban vagyunk, amikor a beszélők kilétét és

helyzetét szeretnénk megállapítani, vagyis azt: ki beszél és ki által; ki beszél és kihez; s nem utolsósorban vajon ki beszélt elsőnek a másikhoz, mielőtt az megszólalt volna.

Cohen egyik szakavatott értelmezője, Jean Blot, hívja fel figyelmünket a műben megteremtett beszédmód paradoxonára: „Albert Cohennek nem volt más dolga, mint hallgatni édesanyját, és lemásolni, amit mondott, hogy létrehozhasa főművét. Igazán naiv az, aki így is hiszi. De ennek a képzetnek megvan a maga igazsága, s nem kevésbé az az értelme, hogy édesanyja diktálásának hatására írt Cohen.”¹⁵ – Persze ne feledjük, miközben a Cohen által „felfalt” édesanya „diktál” fiának, feloldódik értelmeiben, és nem lesz más, mint egy olyan hang, amely úgy beszél az emlékezés során, ahogyan fia, Albert beszélteti őt, és írja, amit mond. Derrida a *Mnémoszüné* írásában világosan láttatja, hogy a másik halálával szembesüléskor átadatunk az emlékezetnek, s a másikat, aki nélkülünk semmi, önmagunkban támasztjuk életre, méghozzá „másvalaki” alakjában, mint amilyen volt, s ebből fakadóan nyilvánvalóan másképpen is kell beszéltetni, mint amiképpen beszélt hozzám és velem életében. Ennek a bennem megszólaló másvalakinek és másképpen beszélőnek az arcképét és hangját szükséges megalkotnom, hogy az emlékezet révén önmagamra ismerjek. Ezért van az, hogy a szerző „beszél a másiktól, és beszélteti a másikat, de azért, hogy beszélni hagyja, mert elsőnek a másik fog beszélni. Nincs más választása, mert átengedi a másiknak a szót, mert nem beszéltetheti anélkül, hogy a másik már ne beszélt volna, a másiktól jövő beszédnyom nélkül, mely az íráshoz, valamint a retorikához irányít minket. A nyomból következik, hogy a beszéd mindig mást mond, mint amit mond, a másikat mondja, aki »előtte« és »kívülről« beszél, és akit hagy az allegóriában beszélni. Innen a »temporalitás retorikájának« retorikus struktúrája.”¹⁶

A képzetben feltámasztott édesanyjával mint az emlékezés alatt bensővé tett, és a fikció révén jelen időben megszemélyesített lényvel folytatott párbeszéd kínálja az alkalmat az emlékező egész életének újraélésére és újrászervezésére, a hirtelen rászakadt öregség és mulandóság tudatának elfogadhatóvá szelídítésére. „Idős volt már akkoriban, kicsiny, és némiképp kövér is. De a szemé csodálatos volt, a keze aranyos, szerettem megcsókolni a kezét. Szeretném újraolvasni a leveleket, amelyeket Marseille-ből írt nekem piciny kezével, de egy-

mert az öregasszonyok tele vannak jó tanáccsal! Ezen a Diplomata Főosztályon van egy főnököd, gondolom én. Nos, ha olykor megsért is téged, ne lobbanj haragra, tűrj egy keveset, mert ha rosszul válaszolsz neki, előnti az agyát a mérge, és gyűlölni fog, csak az Isten tudja, miféle kígyónyelve van, milyen tört döf a hátadba. Mit akarsz, nekünk másfajtaéknak tűrnünk kell. [...]» És hogy elmosolyodom, sóhajtva fűzi hozzá, »hogyan is tudnának azok a szerencsétlen nők ellenállni ennek a mosolynak?« Elfogult, gyöngéden kutat bennem, elképzeli szenvedélyes életemet, félt engem az Idegenek lányainak pisztolylovásától, ó, ezek lányok oly szépek és műveltek, de féltékenyek és gyűlölködők is, és persze mindenféle hóbortjaik is vannak, féktelenek a szenvedélyben, s néhány másodperc alatt képesek egy igenért vagy nemért megölni egy fiút. Félelmetesek Baal lányai, akik nem félnek, mert hiszen a gonosznak nyilvánulnak meg, amikor meztelenre vetkőznek egy férfi előtt, aki történetesen nem a férjük. Valamennyien meztelenek, s persze cigarettáznak is. Igazi anyaoroszlánok. »Mondd csak, fiacskám, nem gondolod, hogy jó lenne, ha meglátogatnád a Főrabbit? Ismer néhány jóra való fiatal és szelíd lányt s jó házból való úrinőt is. Ez még semmire sem kötelez! Megnézed őket, s ha nem tetszenek, vedd a kalapod, és odébb állsz. Ki tudja, talán egyedül csak az Isten, hogy nem szánt-e neked egyet közülük. Tudod, nem jó, ha a férfiember egyedül él. Szeretnék nyugodtan meghalni, tudva, hogy egy erényes nő áll melletted.« Hosszan hallgattam, felsóhajtott, s igyekezett elhessegetni lelki szemei elől egy félig meztelen anyaoroszlán kezításkájából hirtelen előkerülő pisztoly látványát, és rábízta magát az Örökkévalóra, a hatalmas Jákobra, aki kimentette Dániel prófétát az oroszlanok verméből. Bizonyára engem is megment az anyaoroszlánoktól. Megfogadta, hogy ezentúl gyakrabban megy el a zsinagógába.» (23–26. o.)

Legyen bár mégoly naiv és banalitásoktól átítatott az a beszédmód, amelyen Cohen megszólaltatja

halott édesanyját, mégiscsak árnyaltan és markánsan jeleníti meg azt a lényt, akiről úgy véli, mérhetetlen szenvedésével kiérdemelte a kegyelmet, s az angyalok nyelvén képes megszólalni. Amikor egy csetlő-botló, félénk és időnként mulatságos kis zsidó asszonyként eleveníti meg az édesanyját, egyáltalán nem titkolja azon meggyőződését, hogy nem feltétlenül a szellemi kiválóság, a könyvekből leszűrt tudás jutalma, sokkal inkább egyfajta belső tartás eredménye a jóság és a szeretetre való készség. S ha kedvünk támadna is megmosolyogni őt, amidőn a zsinagógába járásra, a mózesi törvények megtartására inti fiát, máskor a gyűlölködők elátkozottságáról, az anyaoroszlánok kegyetlenségéről jövődől neki, megint máskor az isteni kegyelemről, a közelgő halálról beszél Albert-nek (aki maga épp az emlékezés révén készül fel saját halálára), arcunkra fagy a mosoly, mert észrevesszük, hogy olyat tesz, amihez nekünk, manipulált és korrumpált lelkeknek alig is van bátorságunk: szívből beszél.

„Lassan sétáltunk, s váratlanul elmondta nekem, az ő nagy barátjának egy lényegesnek vélt gondolatát. »Látod, fiam, az emberek olyanok, akár az állatok. Nézd csak meg őket, mancsuk van és agyruk. Ám egy nap, a régi időkben, eljött a mi tanítómasterünk, Mózes, és elhatározta magában, hogy a Szent Parancsolatok révén kiűzi az állatot az emberekből, Isten gyermekeiből. Azt mondta nekik, ne csináld ezt, és ne tedd azt sem, mert bűnös dolog, az állatok gyilkolnak, de te ne ölj. Azt hiszem, ő találta ki a Tízparancsolatot a Sinai-hegyen sétálva, hogy mélyebben elmélkedjünk. De azt mondta az embereknek, hogy az Úrtól kapta a törvényeket, csak hogy nagyobb hatást gyakoroljon rájuk, érted. Mert nekik mindig mindenből a legértékesebb kell. Amikor megbetegszene, mind-

járt a leghíresebb orvosprofesszort hívatják. No és Mózes, aki jól ismerte őket, ekként okoskodott magában: ha azt mondom nekik, hogy a Parancsolatok az Örökkévalótól való, több figyelmet szentelnek neki, és jobban is tisztelik őket.«” (69. o.)

A Derrida által említett „retorikus struktúra” egyébként pontosan megfelel az emlékezés természetének, amennyiben állandóan előtérbe állítja a jelen időt: az emlékezés „itt és most”-ja mellett létrehozza az emlék jelen idejét is a múltban. „Amit igyekszem most elmesélni magamnak, abból az időből való emlék, amikor édesanyám már öreg volt, és amikor én már felnőtt lettem, s a nemzetközi tisztviselő áruháját öltöttem fel. Éppen Genf-ből érkeztem Marseille-be, hogy szabadságom egy részét szüleimnél töltsöm. Anyámat boldogság töltötte el a tudattól, hogy az ő fia, gondolta nem kevés túlzással, oly előkelő helyet szerzett magának az Idegenek között, s jó szívvel ajánlotta, hogy minden pénteken keressen föl a marseille-i zsinagógát. Hallgatom őt, aki megszólít.” (23. o.)

Az emlékezés és a múltból felködlő emlékek jelen idejének kitüntetett szerepe van a műben, ami maga után vonja azt, hogy az olvasó árgus szemmel igyekszik nyomon követni az életre keltett Mama mellett a szerző jelenlétét is. Albert Cohen az emlékek feltámasztása és a vallomás során végérvényesen kiiktatja a narrátort, és közvetlenül vesz részt a meseszövegben, a maga *előadói hangján* szól hozzánk: „Egyedül az a színlelt boldogság marad számomra, hogy írhatok róla...” (81. o.); „Mindен megelevenedik, álmodom, és azt mesélem el magamnak, mindez olyan, mintha valóban élt volna.” (122. o.)

A múlt és a jelen közötti szakadék átívelésére szolgáló történetmondás, a tűnékeny létben is testet öltő anyaalak poétikus leírása, a történelmi kor, kiváltképpen is a francia megszállás alatti száműzetés mítosszal elegyített valóságának a felvázolása is az írói ént, illetve annak *létrő hangját* állítja előtérbe: „Ez az asszony, aki valaha fiatal és csinos volt, Mózes törvényeinek, az erkölcs törvényének engedelmeskedett, mely nagyobb jelentőséggel bírt számára még az Istennél is. Ennélfogva nem létezett szerelemben fogant szeretet, Anna Karenina-féle bolondság. Csupán egyetlen férfi és egyetlen fiú létezett, akit irányítani és alázatos fenséggel kiszolgálni kellett. Nem szerelemből házasodott. Férjhez adták, és engedelmesen beletörődött a dologba. S a bibliai szeretet megszületett, amely olyannyira különbözött az én nyugatias szenvedélyeimtől. Anyám szent szerelme a házasság alatt fogant, úgy hitte, egy időben annak a bébinek a születésével, aki én voltam, s a drága férjjel való kapcsolatában virágzott ki, a gonosz élet ellenében.

Vannak örvénylő és ragyogó szenvedélyek, de nincs többé nagy szerelem.” (19. o.)

Előfordul persze az is, hogy a szövegben egy olyan „ént” találunk, amely nem egyezik meg a szerzővel, az olvasót inkább Cohen tükörbéli hasonmására emlékezteti, ő az elbeszélés (*récit*) szóvivője, aki hol a háttérben rejtekezik, hol pedig előlép (olykor a tükörből), és további vallomásra ösztökéli az író: „Egy fiú mondta nekem, és ez a fiú beszél most. Én is, mondta nekem ez a fiú karikás szemmel, elveszítettem az édesanyámat. Messzire éltem tőle én is, s az édesanyám minden évben eljött hozzám néhány hétre látogatóba, s ez az idő volt életem szegényes varázslata. Azt mondja ez a fiú: ahelyett, hogy egész éjjel sirattam volna az én páratlanomat elutazásának estéjén, én, a szomorú, de hamar vigaszt találó, elmentem egy összehasonlíthatóhoz, életem pompás nőstény ördögeinek egyikehez, akit Diane-nak hívtak, Diana: a vallásos szerelem istennője.”¹⁸ (108. o.)

Az emlékek faggatásába mindjobban belelendülő Albert Cohen szemmel láthatóan élvezi a maga teremtetett tükörijátékot és azt, hogy az emlékezés ideje alatt sokféle szerepet ölthet magára, ami felkínálja a lehetőséget, hogy más-más szempontból, tudatállapotból nyilvánítson véleményt önmagáról. Egyszer annak lehetünk tanúi, hogy kíméletlenül bírálja önmagát: „Különös, de soha nem vettem elég komolyan a könnyeit. Különös, csak most veszem észre, hogy édesanyám emberi lény volt, egy tőlem függetlenül létező másik lény, telve igazi szenvedéssel” (108. o.); máskor pedig azt tapasztaljuk, hogy egyes szám harmadik személyben ítélkezik rossz szokása: a felnőttkorban kialakult alakoskodás és színlelés felett: „Szeretünk annak látászani, ami nem vagyunk.” (11. o.)

Az efféle vallomásokban érhető tetten az *önértelmező kommentár*, amely olykor mások rovására is történhet, mondjuk azokéra, akik maguk is írók lévén, a saját édesanyjukról és gyermekkori fájdalmaikról próbáltak örökérvényűt teremteni, de a kommentátor túlságosan is könnyűnek és álságosnak találta produkciójukat, mert úgy véli, engedtek a szírhang csábításának, a kedvesen szentimentális szavaknak, s kritikátlanul: kellő távolságtartás és önironia nélkül szemlélték, ábrázolták szenvedéseiket. „Azon költők, akik megénekeltek a nemes és gazdagodó fájdalmat, sohasem ismerték a fájdalmat, lagymatag lelkek és piciny szívűek, sohasem ismerték a fájdalmat, dacára annak, hogy ír-

tak róla, és zseniálisan alkottak lila púderes szavakat, kis álnokok, tehetetlenek, az erény ínségéből valók.” (137. o.)

A kérdéses csupán az, hogy elhisszük-e Cohen fenntartásainak és aggályainak helytállóságát, vagy hitetlenkedve csóváljuk a fejünket, mert azonnal tudunk mondani tucatnyi más olyan művet, amely ellentmond ítéletének. Ha nem osztjuk is a „költőkről” vallott véleményét, *Az anyám* könyvéről bátran elmondhatjuk, hogy etikus mű, amely mentes a porhintéstől, a magasztos szólamoktól és épületes érzelmektől, egyszerűen a mesterkéeltségtől; Cohen akkor sem tér el eredeti célkitűzésétől: a mama alakjának és szeretetének megelevenítésétől, amikor a deportálás idejét vázolja föl, ugyanis nem a holokausztról szándékozott írni. Vallomása végén, a legeslegutolsó töredékben vet számot azzal, ami sokkolja őt, hogy semmi: sem az emlékezés, sem az írás nem adhatja vissza számára az élő Mamát, akihez valóságos élményei fűződnek, s az örök álmát alvó sem olvashatja az ő gyászénekét. E felismerés nyomán egyszerűen kijózanodik, s József Attilával együtt mondhatná: „világosodik lassacskán az elmém, a legenda oda”. A legendával szemben ugyanis ott a kíméletlen valóság: a mama halálával sem állt meg az élet, mely saját törvényei szerint haladt tovább, s a fájdalmas veszteségét tudomásul vevő ember meglepődve kénytelen tapasztalni, hogy nem szűnt meg szeretni, vétkezni, bűnös szenvedélyeknek adózni, sőt nevetni sem („Nevettem, s fogok is még nevetni”, 175. o.).

Az emlékeivel vajúdó Cohen nem habozik a könyvtárán és személyes létezése körén kívül, a „külvilágban” élő emberek felett is kegyetlen bírálatot mondani; s hogy a kritikus ítélet értéke és súlya megfellebbezhetetlen legyen, *egy „semleges” hangvételi kommentárban* teszi meg vallomását: „Kik a gazemberek? Nem én mondom ezt Önöknek. [...] én ugyanis nem akarok semmiféle kellemetlenséget a külvilágban élő emberekkel. Nem szeretném, ha megzavarnák az én színlelt békémet, és megakadályoznának abban, hogy néhány lapot, talán egy tucatot vagy százat is teleírjak aszerint, hogy a szívem: az én sorsom határoz efelől.” (10. o.)

Honnan ez a mord és rettenetes elszánt ítélekedv; mi indokolja azt a kendőzetlen szókimondást, amit a könyv első lapjain olvashatunk, s rögtön vissza is hőkölünk tőle? Albert Cohen nem késlekedik néhány lappal odébb megadni kérdéseinkre a választ; mivel azonban nem tudja megnevezni

konkrétan a bűnösöket, akik édesanyja és hitsorsói halálát előidézték a megszállás alatt, s valamennyi kortársat és szemtanút felelőssé kívánja tenni az elkövetett, a szó nélkül eltűrt, a némasággal támogatott bűnökért, szintén az *általános alany formulát* („on”) használja: „Elvitték a karjaimból, mint álmomban. [...] Felkeltették abból az ágyból, amelyben annyiszor álmodott az ő fiával, amelyben annyira várta fia leveleit, s amelyben annyi lidérces álmodást látott, bennük a fia veszélyben volt.” (30. o.)

Végül, az emlékekhez fűzött kommentárok között találunk olyat is, amelyikben az író közvetlenül az olvasóhoz fordul, személyesen szólítja meg őt, bevonna ekképpen a mű terébe: „Tudom jól, vannak írószenik, bár Noailles grófnő nem tartozik közéjük... Azt viszont még határozottabban tudom, hogy édesanyám a szeretet zsenije volt. Miképpen a tied is az, a tied, aki engem olvasol.” (102. o.)

4

„Kedvesem, ez a könyv az én utolsó levelem” – áll *Az anyám* könyvében egy helyütt, s ha az egymástól római számokkal elválasztott fejezeteket s az azokon belül jól elkülönített bekezdéseket olvassuk, olybá tűnik, mintha a rövid, olykor csak egy pillanatszerű időtartamú szövegek valóban különálló levéltöredékek volnának: egy-egy jegyzetlapon. Dátum nélküli levéltöredékek, melyek írása és utólagos rendezgetése közben az elveszített anya előlép az emlékezet sötétjéből, áttöri a csend falát, párbeszédre ösztökél, hogy temperálja az emlékek okozta fájdalmat, ugyanis: „az emlékek jelentik ezt a szörnyű életet, amely nem is élet, csupán csak fájdalmat okoz” (164. o.).

„Ez a könyv az én utolsó levelem” – amelyik valójában az első is lehetne, mivel a szenvedélyes szerelmek, tragédiába vagy kudarcba fulladt házasságok, bokros hivatali teendőik miatt sokáig arra sem futotta idejéből, hogy „egy tízszavas sürgönyt” küldjön szeretett édesanyjának Marseille-be, noha tudta, ennyi is elegendő lett volna, hogy állhatatos töredését és gyöngéd szeretetét a maga közelében érezze. Ehelyett a nimfák kényeztetéséért és komédiázásáért elhanyagolta azt, aki egész életét áldozta alázatosan és zokszó nélkül érte: a hálátlan és róla megfélelmező fiúért. „Nem írtam neki elégszer. Nem volt bennem elég szeretet, hogy elképzeljem őt, amint kinyitja a levelesládáját, Marseille-ben, na-

ponta többször is, ám soha nem talál benne semmit. (Mostanában, valahányszor csak kinyitom levelesládámat, s hogy nem találom benne lányom levélét, pedig erre a levélre már hetek óta várok, szám keserű mosolyra húzódik. Édesanyám, vétkem elnyerte jutalmát.) És ami a legrosszabb, olykor meg bosszús voltam táviratai miatt. Szegény marseille-i sürgönyök, mindig ugyanazzal a szöveggel: »nyugtalankodom az egészségedről szóló táviratok hiányában.« Gyűlölöm magam, amiért egyszer táviratilag válaszoltam neki, egy nimfa illatát őrizte még az arcom: »csodálatosan jól érzem magam, levél megy.« A levél persze nem követte gyorsan a táviratot. Kedvesem, ez a könyv, ez az én utolsó levelem.” (76. o.)

Az „utolsó levél”, amely pótolni igyekszik a meg nem írt elsőt, amelyik, ha idejében megíródik, valóságosan is megelőzte volna magát az emlékezést (bizonyára valamiféle más irányt szabva a kései múltidézésnek), és az időben felismert gyász lehetőségeként megnyitotta volna az utat a közvetlen beszéd: a confessionális levelek sokasága előtt, egyetlen komoly gondot okozva csupán írójának: mit és mennyire őszintén valljon meg édesanyjának szeretetéről és magánéletéről. Az „utolsó levél”, amelyik az első és az azt követő számos többi levél híján, a velük együtt elszalasztott önmegismerés hiányában, nehezen kezdődik, hiszen anyyi, de annyi mondanivaló gyülemltet föl a lelkében. Írójának épp ezért nincs más választása, mint hogy ésszerűsége, a habozás legyőzésére, a sötétség biradalmának elhagyására ösztökélje tollát, avégett, hogy a „fényesség munkása” legyen, aki írójáról beszél, és eközben közelebb viszi önmagához, saját lelkéhez: „Ki alszik? – kérdi az én tollam. Ki alszik, hacsak nem az én édesanyám, az örökkévalóságig; ki alszik, hacsak nem az én édesanyám, az én fájdalom. Jeruzsálem lányai, ne ébresszétek fel őt, az én fájdalmas édesanyámat, akit egy város temetőjébe temettek el, egy olyan városban, melynek még a nevét sem óhajtom kiejteni, mert e név egyet jelent az én földbe eltemetett édesanyammal.” (12. o.)

Ez a derék és munkás toll éppúgy az író lelkének metaforikus alakváltozata Cohen értelmezésében, miként megfigyelhető ez a „tintává” átlényegülés Pessoa-nál is: „*addig beszélek magamról, míg megszűnök, úgy írok a lelkemmel, mint tintával, amely nem jó semmi másra, mint hogy írjon vele valaki.*”¹⁹

Az „utolsó levél”, amely évtizedek távlatából ki-

egészíti és pontosítja, értelmezi és kommentálja mindazokat a sebtiben elküldött sürgönyöket, amelyekben nem lettek kimondva a varázsszavak: az édesanyját egyetlen varázsütésre Genfben röpítő mágikus szavak. Az „utolsó levél”, amelyiknek nem azért kell megíródnia, hogy a tíz szót negyvenezerrel (vagy akárhánnyal) helyettesítse, hanem azért, hogy fenntartsa a kapcsolatot a halálból megidézett Mamával, mert csakis addig élvezheti az újra átélt szeretetét, amíg a fiktív kommunikáció tart: erre döbben rá emlékezésének végéhez érve. „Íme, befejeztem ezt a könyvet: legnagyobb sajnálatomra. Mialatt ezt írtam, vele voltam. De halott édesanyám Ófensége már nem olvashatja ezeket a számára írt sorokat, melyeket egy gyermeki kéz rótt le beteges habozással. Nem is tudom, mihez fogjak ezután.” (163. o.)

Feledhetetlen gyászéneket és imát mondani halott édesanyánkért, aki bennünket: hitetlent, csínytevőt, nemegyszer árulót, istenhitre és törvénytiszteletre okít alázatos és szelíd szeretetével: ez volt Albert Cohen nem is titkolt vágya. No és persze szeretne volna megadni a lehetőséget és bátorságot minden egyes fiúgyermeknek egy efféle vallomáshoz, mindegy is voltaképpen, melyik néphez, fajhoz vagy felekezethez tartozik, mert mi valamennyien a Tízparancsot szellemét sértjük meg, s áldozunk a bennünk rejtőz állat gyilkos ösztöneinek, amikor vétkezünk. Vallomásával el akarta helyezni az emlékezés kavicsát édesanyja sírján – mert az emlékező nemcsak az emlékezet révén feltámasztottnak és rajta keresztül saját magának állít örök emléket, de az emlékek rögzítésével a múltat is átmenti az eljövendő nemzedékek számára, s forduljon bárhogyan is a világ kereke, ők is a szent törvényekhez való viszonyulásukban, az élő és halott anyákhoz fűződő szeretetükben mérhetik meg erőnyeiket vagy bűneiket. „Még élő anyák fiai, ne feledjétek soha, hogy édesanyátok halandó. Nem írtam hiába, ha közületek csak egy is kedvesebb lesz édesanyjával, miután egy este elolvasta az én gyászénekeimet, rólam és édesanyámról. Szeressétek a tiéteket jobban, mint ahogy én tudtam az én édesanyámat. Mindennap szerezzetek neki örömet, ezt tanácsolom nektek, sajnálkozásom jogán és mély gyászom ünnepélyességével. E szavak, melyeket hozzátok intézek, még élő édesanyák fiai, az egyedüli vigaszaim, melyekkel megajándékozhatom önmagam is.” (169. o.)

JEGYZETEK

1 Bella Cohen: *Autour d'Albert Cohen*. Gallimard, Paris, 1990. 133. o.

2 *Albert Cohen, radioscopie de Jacques Chancel*. Ed. du Rocher, Monaco, 1999. 28. o.

3 Albert Cohen: *Le livre de ma mère*. Gallimard, Collection Folio, Paris, 1954. 33. o. (A további idézetek után e kiadás oldalszámait adom meg.)

4 „Jóval az 1914-es háború előtt, a marseille-i gimnázium hatodik osztályába jártam, és volt egy barátom, akit Albert Cohennek hívtak; jónak és nagyon okosnak találtam őt.

Esténként elkísértem a házuk ajtajáig, majd ő kísért vissza engem a miénkig.

Egy nap azt mondta nekem, hogy zsidó, ami nem dobotgatta, de nem is bénította meg a szívem: boldog békekor volt akkoriban, nem akartak még meggyőzni bennünket létének törvényességéről, mint ahogy annak a sürgősségéről sem, hogy a zsidókat gázkamrában kell megmérgezni. Jómagam, teljes jóhiszeműséggel úgy véltem, hogy a zsidóság is egyfajta vallási felekezet, s mivel az inkvizíció őket is üldözte, úgy tekintettem a zsidóságot, mint a protestantizmus egy változatát, a Szent Bertalan-éjszaka miatt.

Albert kijózanított engem. Megtanított arra, hogy az ő vallása valamennyi közül a legősibb, mi több, Jézus Krisztus és tizenkét tanítványa is zsidó volt, ami alaposan meglepett. Végül bebizonyította, hogy neve »papot« jelent, és joga van áldást osztani. Hirtelen különös mozdulatot tett, a mutató- és nagyujját eltávolította a többtől, és elmagyarázta, hogy az ekként elkülönített két ujjá két sugarat szimbolizál, melyek Mózes homlokából áradnak. Áldását kértem hát, amelyet papi komolysággal osztott, bőkezűen.” Marcel Pagnol, a barát emlékezése *Le Figaro littéraire*-ben, 1968. nov. 11. In: Bella Cohen: *í. m.*

5 „Senkit sem ismertünk Marseille-ben. Büszkék voltunk, ámbár szegények, ezért nem látogattunk senkit sem. Vagy pontosabban, senki sem látogatott minket.” *Le livre de ma mère*, 43. o.

Egyébként Chancelnek Cohen elmondta azt is, hogy az egyik marseille-i fűszerkereskedőnél látott egy olyan apéritívet, melyet Anti-zsidónak neveztek, „ezen az estén sokáig sétáltam a város sötét utcáin [...], s hogy megvizsgáljam magam, azt mondtam, egy nap megtalálom a lehetőségét annak, miképpen mesélhetem el mindezt.” *A. Cohen, radioscopie de J. Chancel*, 38. o.

6 Az egyetemista Cohen első nagyvilági szeretője a gyakorta Genfben látogató gróf Fronszek Béla felesége, Adrienne volt, aki adományaival nagyvonalúan támogatta a korfui származású diákokat. Bella Cohen: *í. m.* 36. o.

7 „Tudjuk, tudtuk, emlékszünk rá még a szeretett személy halála előtt, hogy a bennem-lét vagy bennünk-lét a gyász lehetősége révén konstituálódik. Csak e nálunk régebbi

tudás révén vagyunk önmagunk; ezért mondom, hogy az emlékezésel kezdődünk a magunk számára, a *lebensgefühl* emlékének át jutunk el önmagunkhoz.” Jacques Derrida: *Mémoires Paul de Man számára*. Jászóveg Műhely, Bp., 1998. 54. o.

8 Albert Cohen 1919-ben veszi feleségül Élisabeth Caroline Brocher-t, egy genfi kálvinista lelképásztor hetedik gyermekét, ez a házasság nyitotta meg számára a genfi társadalomba, a genfi polgárok közé fölemelkedés kapuját; Élisabeth, aki Myriam nevű leányukat szüli, nem sokkal később, 1924-ben, nyirokcsomórákban hal meg. Yvonne Imer, egy szigorú, szerény életvitelt folytató genfi kálvinista család negyedik lánya, dacolva a családfelei akarattal, Cohen örülten szerelmes vigasztalója és segítőtársa lesz, akinek (a *Carnets 1978*-ban tett vallomás szerint első regényét, a *Solalt* ajánlotta) édesanyja mellett emléket állít *Az anyám könyvében*: „a másik szerettem, Yvonne”, 164. o.

9 „A munka idején megállás nélkül frok. Kora hajnalban kelek. Kötőidő az írásra, a lakás csöndes, semmi más zajt nem hallani, csak a papíroson futó toll sercegését. Aztán reggeltől estig dolgozom. Nem válaszolok a telefonhívásokra, nem válaszolok a levelekre, teljesen boldognak érzem magam magányomban.” Bella Cohen: *í. m.* 127. o.

10 „Édesanyám olyannyira jelenlévő még, hogy gyakorta azt álmodom, itt van nem is messze tőlem...” *A. Cohen radioscopie* 73. o.

11 Jean Blot: *í. m.* 237. o.

12 „Emlékezés és interiorizáció [...] egy olyan mozgásfolyamatról lenne szó, melynek során egy interiorizáló idealizáció bekebelezi vagy felölti a másik testét és hangját, arcát és személyét, képletet és mintegy-szó-szerinti felfalással. Ez a mimetikus interiorizáció nem fikatív, hanem a fikció, az apokrif figuráció eredete. A testben megy végbe, vagy inkább helyet ad egy testnek, egy hangnak, egy léleknek, melyek bár a »mieink«, nem léteztek, és nem volt értelmük *ez előtt* a lehetőség előtt, aminek így mindig emlékezéssel *kell* kezdődnie, és aminek a nyomát követni kell.” Jacques Derrida: *í. m.* 54. o.

13 Anne Chamayou: *L'esprit de la lettre (XVIIIe siècle)*. PUF, Paris, 1999. 167. o.

14 Pierre Brunel: *Portrait d'une voix*. In: *Transparences du roman (Le romancier et ses doubles au XXe siècle)*. Ed. Corti, Paris, 1997. 165. o.

15 Jean Blot: *í. m.* 241. o.

16 Jacques Derrida: *í. m.* 57. o.

17 Jean Blot: *í. m.*

18 „Diana a görög Artemisz és a sémita Asztarté, a szexualitás és szerelem védőistennőjének keveréke volt. Bálványszobrai szexuálisan izgató hatásúak voltak” – olvasható a *Bibliái nevek és fogalmak* kötetben, Primo, Bp. 1988. 53. o.

19 Fernando Pessoa: *A kétségek könyve*, I. 198. o.

A tanulmány

az OTKA T030244 támogatásával készült.